

ABBAS SƏHHƏTİN SOSIAL VƏ SİYASİ GÖRÜŞLƏRİ

Araz Boran oğlu Əliyev

ADPU Ağcəbədi filialı

Hicran Nəsir qızı Əliyeva

Ani.eliyev.95@bk.ru

Xülasə

Görkəmli maarif xadimi, şair, nasir, dramaturq, publisist Abbas səhhət Azərbaycanın ictimai fikir tarixində, sosial-siyasi həyatında, xalqın maariflənməsində fəal iştirak etmiş, özünün elmi-ədəbi yaradıcılığında məzlum xalq kütlələrinin ağır həyat şəraitini təsvir etmiş və buna çarə axtarmağa çalışmışdır.

Açar sözlər: sosial, siyasi, maarifçilik, dünyagörüşü, vətən, mədəniyyət, zülm.

Summary

An outstanding educator, poet, prose writer, playwright, and publicist, Abbas Sahehat took an active part in the history of public opinion, socio-political life, and public education of Azerbaijan.

Key words: social, political, enlightenment, outlook, motherland, culture, oppression.

XIX yüzilliyin sonu–XX yüzilliyin əvvəlləri Azərbaycanda sosial-siyasi hadisələrin qızgın cərəyan etdiyi bir dövrdür. Həmin illərdə Azərbaycanda burjua-mülkədar ideologiyası ilə proletar ideologiyası arasında kəskin mübarizə gedirdi. Habelə, bu dövrdə Azərbaycan ictimai fikrində demokratik fikir cərəyanı da ən geniş yayılmış ideoloji cəbhələrdən biri idi.

Demokratik cəbhə bir sıra məsələlərdə burjua-mülkədar ideologiyasının əleyhinə çıxış edir, geniş zəhmətkeş kütlələrin oyanmasına kömək edirdi. Demokratik xadimlər öz yaradıcılıqlarında bir çox məsələlərin, xüsusilə sosial həyat barəsində proletar ideologiyasının irəli sürdüyü bəzi problemlərin həllində marksistlərlə, demək olar ki, eyni cəbhədən və ya ona yaxın mövqedən çıxış edir, zülm və istismar dünyasının eybəcərliklərini, sinfi ziddiyyətləri, məzlum xalq kütlələrinin ağır həyat şəraitini təsvir edir, buna çarə düşünürdülər.

Məhz bu zaman Azərbaycan ədəbiyyatında mütərəqqi romantizm cərəyanına mənsub olan bir sıra şair və ədiblər yaşayıb-yaratmışlar. Bu mütəfəkkir şair və ədiblər arasında Abbas Səhhəti, Abdulla Şaiqi, Cəlil Məmmədquluzadəni, M.Ə.Sabiri, Məhəmməd Hadi və Hüseyn Cavid göstərmək olar. Abbas Səhhətdən bəhs edən yazarlar onu ancaq ədəbi-bədii mövqedən tədqiq etmiş, sosial-siyasi və fəlsəfi (etik-estetik) görüşlərinə toxunmamışlar.

Şairin sosial-siyasi görüşlərinə gəldikdə, burada sosial inkişaf haqqında mülahizələri, maarifçilik fəaliyyəti, Şərq-Qərb probleminə münasibəti, azadlıq və bərabərlik haqqında düşüncələri də araşdırılmalıdır.

Abbas Səhhətin sosial-siyasi görüşləri onun fəal yaradıcılıq dövrü ərzində ciddi dəyişikliklərə məruz qalmış, daim həyatın irəli sürdüyü suallara cavab axtaran şairin bu baxışları bir təkamül və dəyişilmə halında olmuşdur. Buna görə onun həmin baxışlarını izləmək, sosial inkişaf haqqında mülahizələrini, maarifçilik fəaliyyətini, sosial utopiyasını, azadlıq və bərabərlik haqqında düşüncələrinin xarakterini tədqiq və təhlil etmək, XX əsrin əvvəllərində sosial fikir tariximizdəki boşluğu bərpa etmək və daha dərinləndirən öyrənmək üçün xüsusilə vacibdir.

Hər şeydən əvvəl, 1904-cü ildə Rusiya ilə Yaponiya arasında başlanan müharibəyə Abbas Səhhətin münasibətini nəzərdən keçirək.

Abbas Səhhət 1904-cü ildə “Şərqi-Rus” qəzetində dərc etdirdiyi bir şeirinin giriş hissəsində Rusiyadakı mütləqiyyət quruluşuna tam tərəfdar olduğunu, imperatora ixlas və sədaqətini izhar edərək, siniflərdən və sinfi fərqlərdən asılı olmadan cəmiyyətin bütün üzvlərini, ölkənin bütün əhalisini rus-yapon müharibəsində əlahəzrətin qələbəsi yolunda çalışmağa çağırır. O göstərir ki, Şeyxülislamın əmri ilə qazi Əbdülhüseynzadə minbərə çıxaraq əhaliyə belə müraciət edir. (1)

Bilin, ey qövm, bu günlər nə fəraqət dəmidir
Cümlə məcruhə bu günlərdə ianət dəmidir
Malü can ilə köməklik eləyin sultanə
Həq-taala bu təriq ilə yazıb Quranə

Beləliklə, Abbas Səhhət Rusiya mütləqiyyətinə “can, mal və zəban vasitəsilə” yardım göstərməyə çağırmaqla, həm imperializmin ədalətsiz, işğalçı müharibəsinin tərəfdarı kimi, həm də Rusiyada mütləqiyyət quruluşunun pərəstişkarı kimi çıxış edir.

Abbas Səhhətin yaradıcılığında belə bir pillə, mərhələ olduğunu qeyd etmək xüsusilə onun dünyagörüşündə baş verən dəyişiklikləri, bütövlükdə onun dünyagörüşünün təkamülünü izləmək üçün olduqca zəruridir. Bunsuz şairin yaradıcılığını, həyata, sosial varlığa münasibətini təhlil edərkən natamamlığa yol verilər və yaradıcılığının sonrakı dövrlərində baş verən dəyişikliklərin əhəmiyyəti kifayət qədər dəyərləndirilə bilməz.(4)

Abbas Səhhət Avropa xalqlarına nisbətən öz ölkəsinin iqtisadi geriliyini görür, öz millətinin irəliləməsinin, elmə, maarifə yiyələnməsinin zəruriliyi fikrinə gəlir. Ümumiyyətlə, Abbas Səhhət sosial-siyasi baxışlarında maarifçilikdən çox irəli gedə bilmir. Sosial intibah, dirçəliş və yüksəliş üçün elmin, maarifin həlledici rol oynaması nöqteyi-nəzərində durur. 1906-cı ildə yazılan “Fəryadi-intibah, yaxud amali-vətənpərvəranə” əsərində o, bütün millətə müraciət edir:

Ayıl, ey ümməti-mərhumə, ayıl
Ayıl, ey milləti-məzlumə, ayıl
Ayıl, ey bülbüli-gülzari-vətən
Nəgmən ilə ola bidar vətən

Abbas Səhhət öz maarifçilik ideyalarını təbliğ edərkən, elm və maarifin yayılmasına nəinki dinin tərəqqisi üçün zəruri şərt kimi baxır, eyni zamanda elmin inkişaf etdirilməsini dinin ən mühüm tələblərindən biri sayır Elm ilə dini nəinki bərişdırmaq, hətta elmin, maarifin yayılmasına dinin ən mühüm tələbi kimi baxmaq şairin bu dövrdəki yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Abbas Səhhətin dediyi kimi, əgər hazırda din və vətən “əldən gedirsə”, bu ona görədir ki, dinin tələblərinə, birinci növbədə, elmi, maarifi yaymaq tələblərinə əməl edilmir, adamlar cəhalət və zülm yolunu tutmuşlar.

Bu dövrdə Abbas Səhhəti azadlıq və bərabərlik problemi də düşündürürdü. O, vətənini, millətini azad görmək istəyir. Şair bəşəriyyətin səadətini məhz azadlıqda görürdü.(2)

Vətəninin, xalqının başına gələn müsibətlər, elin qara günləri, məzlumların istismarı, köləlik həyat tərzi, bir vətəndaş kimi, Abbas Səhhəti çox rahatsız edirdi. O, üzünü millətin başbilənlərinə tutub deyir:

Qalx, oyan, cürət elə, rəd kimi fəryad et
Bu fəlakətdə qalan millətinə imdad et
Görməyirsənmi bu biçarə vətəndaşlarını
Bacı-qardaşlarını, sevgili dindaşlarını

Abbas Səhhət göstərir ki, vətən övladının şücaəti, mərdliyi vətən dara düşəndə, onun azadlığı əlindən alınıb qul halına salınanda, başının üstünü qara buludlar örtəndə aşkar olar. Hər bir övlad ananın dərдинə şərik olmağa, onu ölümün pəncəsindən xilas etmək üçün fədakarlıq göstərməyə borcludur. Vətən ana deməkdir:

Mənfəət verməyi bildikdə, bacardığında, sənə
Borc deyilmi edəsən nəfli xidmət vətənə
Ananın dərдинə övlad şərik olmazmı
Ananın halı vəxim olsa, oğul solmazmı
Vətən uğrunda gərək şəxs fədakar olsun,
Böylə mövsümdə yatan kimsələrə ar olsun

1916 cı ildə hökumətin daxili və xarici siyasətindən narazılıq son həddə çatmışdı. Soyğunçuluq müharibəsi, nahaq təkülən qanlar, əsarət və istismar, hüquqsuzluq, son dərəcə ağır həyat tərzi xalq kütlələrini qəti addım atmağa məcbur edirdi. Ölkənin iri şəhərlərindən tutmuş əyalət mərkəzlərinə qədər hər yerdə çarizmə qarşı tətıl və üsyanlar baş verir, silahlı toqquşmalar olur, minlərlə insanın həyatına son qoyulurdu. Bu zaman hamını bir fikir məşğul edirdi: çarizmi devirmək, azad və xoşbəxt bir quruluş yaratmaq! Bunun üçün hamı bir nəfər kimi əl-ələ verib birləşməli, zülmə son qoyulmalı idi. Abbas Səhhət də bu fikrə şərik sıxaraq yazır:

Sayılırsan vətən övladlarının bir fərdi
Vətən imdadına çağırır hər fərdi
Ya ər ol, ortaya çıx, gəl kömək et qardaşına
Ya gedib evdə otur, həm də ləçək sal başına

Abbas Səhhət azadlığı çox geniş mənada başa düşürdü. Ona görə də insanı hər bir cəhətdən azad görmək istəyir, bütün məhdudiyyətlərin ləğv edilməsini arzulayırdı. Bir sənətkar kimi, şair vətən üçün əlindən gələni o vaxt edə bilər ki, özü azad olsun. Şairin əsas silahı qələmdir. Qələm azad olmasa, şair tərkisilah olunmuş əckərə bənzər (2)

1917-ci il fevral burjua-demokratik inqilabına böyük ümidlər bəsləyən şair xalqa “verilən” azadlıq və bərabərlik haqqındakı ilk şayiələrdən o qədər sevinir və şadlanır ki, sevincini ifadə etməkdə çətinlik

çəkir. Gördüklərinə, eşitdiklərinə inana bilmir, özünü qeyri-adi bir aləmdə hiss edir. Ancaq bu sevinc və şadlıq real zəmindən uzaq, sadəcə söylənmiş söz olduğu üçün uzun müddət davam etmədi. Hakimiyyəti ələ alan Müvəqqəti hökumət xalqın bütün ümidlərini qırdı. Çarizmin məlum mürtəce siyasətinin davamçısına çevrildi. Millətlərə, xalqlara heç bir azadlıq, heç bir hüquq verilmədi. İstismar, təqib və təzyiq bir az da gücləndi, ədalətsizlik və bərabərsizlik daha geniş miqyas aldı. Bunu görən şair hökumətin yalançı, hiyləgər siyasətinin mahiyyətini belə şərh edir:

Köhə idarəmiz durur
Rəngi də solmayıb hələ

Abbas Səhhət insanın bərabərliyini onlara verilən azadlıqla vəhdətdə görür. Əgər insan siyasi, iqtisadi və sosial cəhətdən azad deyilsə, o zaman heç bir bərabərlikdən söz açmaq olmaz. Hakim və məhkum, ağa və nökrə münasibətlərinin mövcud olduğu, istismar və zorakılığın hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə hansı bərabərlikdən danışmaq olar.

Abbas Səhhət bütün fəaliyyəti ərzində ən çox cəmiyyətin azadlığı problemi üzərində düşünmüş, yaradıcılığında da bu problemdən irəli gələn fikir və düşüncələr, narazılıq və narahatlıq kimi sosial hisslər üstünlük təşkil etməkdədir. Məlumdur ki, siyasi (hüquqi) bərabərlik iqtisadi bazisdə müəyyən mütərəqqi dəyişikliklərlə bağlıdır. Mülkiyyət münasibətlərinin aradan qaldırılması, yəni ümumi mülkiyyətin bərqərar olması cəmiyyətin siyasi həyatında (üstqurumunda) da zəruri dəyişikliyə gətirib çıxaracaqdır. Lakin bütün bunları A.Səhhətin dərk etməsi üçün hələ şərait yaranmamışdı. Şair sadəcə olaraq gördüyü qeyri-adiliyə təəccüb edir, öz etirazını bildirir, onu rahatsız edən məsələlərin aradan qalxmasını istəyir.

Abbas Səhhətin yaradıcılığında maarifçilik uzun müddət ərzində aparıcı və başlıca ideyalardan biri kimi özünü göstərir. O, hətta ədəbiyyatı, dili hər bir millətin nicat tapması üçün əsas amil hesab etmişdir. 1914-cü ildə yazdığı “Bizdə milliyyət duyğusu ölür” adlı məqaləsində o, dil və ədəbiyyatın rolunu mübaliğəli şəkildə göstərərək yazır “...Lisan və ədəbiyyat hər millətin mayeyi-nicatıdır. Hər millətin yaşaması ədəbiyyatına bağlı olduğu bədihidir” (7, № 5, 1914)(2)

Burada Abbas Səhhət insanların həyatının inkişaf səbəblərini araşdırarkən, ümumiyyətlə, sosial həyat məsələlərinə düzgün mövqedə dura bilmir. Sosial həyatın zəminini, bazisini görmür, hər bir millətin, hər bir xalqın ədəbiyyat və dilinə onun nicat tapması üçün başlıca amil kimi baxır, onun yaşaması üçün ədəbiyyatı ən mühüm bir şərt sayır. Sosial həyat hadisələrinin cərəyan etməsi və inkişafı səbəblərini, cəmiyyət həyatının inkişaf qanunauyğunluqlarını başa düşməkdə Abbas Səhhət idealizm mövqeyində durur.(4)

1916-cı ildə yazdığı əsərlərində də şair həyatda dəyişikliklər yaradılması üçün ən mühüm vasitəni elm və maarifin yayılmasında görmüş, öz maarifçilik ideyalarının təbliğini davam etdirmişdir. Məsələn, “Şərarə” adlı şeirində o, elmi, maarifi insanın əlində ən mühüm qüvvə hesab edir və belə bir qənaətə gəlir ki, bu qüvvə sayəsində insanlar xoşbəxt yaşaya bilərlər:

Kəsb qıl elmü hünər, səyü əməl
Ta ki, hər müşkilin olsun münhəll
Elmdən şəhpər açıb pərvaz et
Məsədət rütbəsini ehraz et

Abbas Səhhət yaradıcılığında dinə də müəyyən qədər yer ayırmışdır. O, zənn edir ki, din ilə birlikdə başqa dünyəvi elmləri də öyrənmək, mənimsəmək və bunların sayəsində yüksəlmək lazımdır.

Abbas Səhhətin yaradıcılığında Şərq-Qərb məsələsi də müəyyən yer tutur. Abbas Səhhətin fikrincə, Şərq ölkələri olduqca geridə qalmışdır. Şərq ölkələrində elm və mədəniyyət yoxdur. Elmin pərisi Şərqdən Qərbə qaçmışdır. Qərbdə elm, mədəniyyət, maarif yüksək səviyyədədir, bu yanda isə din adı altında dinsizlik, zülm, istibdad hökm sürməkdə, mövhumatdan başlar havalanmaqdadır. Şərqi qəflət və cəhalət bürümüşdür. Buna görə də şair allaha müraciətlə ondan əlac gözləyir, islam ölkələrinin imdadına yetməsinə arzulayır. (3)

Təməddün yox, təəllüm yox, təğafül çox, təcahül çox
Ürəklər lövhəsində nöqtəyi-beyza qaralanmış
Bu dərdə öz təbib-i-haziqin göndər, əlac etsin
Məzaci-milləti-islam səhhətdən cidalanmış

Abbas Səhhətin yaradıcılığından bəhs edən bəzi müəlliflər onun əsərlərində Şərq-Qərb probleminə xeyli yer verildiyini qeyd edirlər və bildirirlər ki, bu qarşılaşdırmada şair Qərbin yüksək inkişafa çatdığını, Şərqin isə geridə qaldığını kədər və təəssüflə təsvir edir. Şərq ölkələrinin də Qərbdə əldə edilən inkişaf səviyyəsinə çatmasını arzulayır.(4)

Lakin bu mülahizələri mütləqləşdirmək, yalnız bunları qeyd etməklə kifayətlənmək şairin dünyagörüşünün şərhində birtərəfliliyə aparıb çıxarmış olar. Şərq-Qərb probleminin Abbas Səhhət tərəfindən qoyuluşunda nəzərimizi cəlb edən daha bir mühüm cəhət ondan ibarətdir ki, şair heç də həmişə Qərbi idealizə etmir, Qərbin qarşısında diz çökməyi təbliğ etmir, heç də həmişə Şərqin də Qərbin yolu ilə getməli olduğu fikrində qalmır. Müəyyən hallarda o, Qərbin Şərqə mənfi təsirindən də bəhs edir, Qərb qarşısında təqlidçilik nəticəsində Şərqin öz milli xüsusiyyətlərini itirdiyini bildirir. Onun əsərlərində hətta belə bir fikrə də təsadüf edilir ki, bu, Şərqin öz milli azadlığını itirməsinə gətirib çıxara bilər. Deməli, Abbas Səhhətin yaradıcılığında Qərbin imperialist dövlətlərinin Şərq xalqlarına qarşı müstəmləkə siyasətinin ümumi şəkildə qeyd edildiyini də görmək mümkündür.

Abbas Səhhət 1914-cü ildə qələmə aldığı “ Bizdə milliyyət uyğusu ölür” məqaləsində yazır: “Hər şeydə avropalılara təqlidən bütün varlığımızı unutmağa, hüriyyəti-milliyətimizi qayıb etməyə mayilik. Məsum balalarımızı hələ göz açmamış xarici mürəbbiyələrə təslim edirik. Bədbəxt balalarımızın dünyanı bilməmişdən, tanımamışdan ruhunu zəhərləyib öldürürük. Doğrudur, övladımız zahirdə ölüb qəbrə getməyir, lakin həqiqətdə ruhu ölür, vücudu, canı bir məzar şəklini alır. Çünki insanın həqiqi ruhu onun dəyanəti və milliyyətidir. O, zəhərləndikdən sonra, məhv olduqdan sonra yerdə nə qalır ruhsuz, cansız bir cəsəd. Biz bununla mədəniləşmərik”. (2)

Ümumiyyətlə, xalqımızın mütəfəkkir oğlu Abbas Səhhətin dünyagörüşü XX əsrin əvvəllərində milli sosial fikrimizin inkişafında mühüm yer tutur, bir çox cəhətdən onun daha da yüksəlməsinə, tərəqqi etməsinə xidmət göstərir. Bütövlükdə onun dünyagörüşü, fəlsəfi baxışları, sosial-siyasi, etik və estetik görüşləri həmin dövrdə sosial şüurumuzun yeni nailiyyəti kimi dəyərləndirilməyə layiqdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: 2005.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I cild, Bakı: 2004.
3. “Bəsirət” qəzeti, № 5, 1914.
4. Şamaxı Ensiklopediyası.
5. Kamal K. Abbas Səhhət. Bakı: 1986.